

УДК 81'373.45(=161.3):811.172

Л. Л. Плыгаўка,

дацэнт, доктар філалогіі, Літоўскі ўніверсітэт эдукалогіі (г. Вільнюс, Літва)

ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНЫЯ ГРУПЫ БЕЛАРУСІЗМАЎ У ЛІТОЎСКОЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЕ

Пытанні славянскага ўплыву і, у прыватнасці, беларускага на літоўскую мову разгледжаны не так рознабакова і фундаментальна, як літоўскіх запазычанняў у беларускай мове, што павышае актуальнасць гэтага напрамку беларуска-літоўскіх кантактаў. Прадстаўнікамі балтыйскай і славянскай лінгвістычнай навукі ўплыў беларускай мовы на гаворкі літоўскай мовы на розных моўных узроўнях больш-менш прааналізаваны [1–3; 4, с. 74–78; 5; 6 і інш.]. Е. Й. Грынавецкене на падставе ўласных даследаванняў, праведзеных у сярэдзіне ХХ ст. на тэрыторыі паўднёва-ўсходняй Літвы, выказала меркаванне, што «літуанізмаў у беларускай гаворцы параўнальна менш, чым беларусізмаў у літоўскай» [7, с. 403]. Гэта сведчыць пра рух моўнага славянскага арэала ў рэгіёне балта-славянскага ўзаемадзеяння, дзе беларусізмы выступаюць як вынік непасрэдных моўных сувязяў. Прайшоўшы лексіка-семантычную адаптацыю, яны трывала замацаваліся ў сістэме літоўскай літаратурнай мовы і яе функцыянальных стылях.

Мэта артыкула – вызначыць статус, шляхі пранікнення, колькасныя і якасныя характарыстыкі беларусізмаў у літоўскай літаратурнай мове. Аб'ектам нашай увагі выступаюць намінатыўныя адзінкі, выяўленыя ў «Слоўніку літоўскай мовы» [8]. Беларусізмы ў літоўскай літаратурнай мове складаюць вялікі пласт (у «Слоўніку літоўскай мовы» выяўлена 2952 намінатыўныя адзінкі), у межах якога самымі значнымі ў колькасных адносінах з'яўляюцца назоўнікі, прыметнікі і дзеясловы.

Сярод назоўнікаў як самага шматколькаснага і прадуктыўнага разраду беларусізмаў вылучаюцца намінацыі, якія абазначаюць важныя для жыццядзейнасці чалавека паняцці і прадметы і адносяцца да такіх прадметна-тэматычных разрадаў:

1) назвы памяшканняў, збудаванняў і іх частак: *liktarna* (ліхтарня 'асвятляльны прыбор у шклянём шары')¹, *liulka* (люлька 'калыска'), *padvarija* (падвор'е 'падворак'), *rakūbčia* (покуць 'кут у хаце, дзе віселі

абразы і стаяў стол, за які садзілі паважаемых гасцей'), *palucia* (паліца 'дошка, прымацаваная да сцяны або ўнутры шафы для размяшчэння кніг і г. д. '), *pavietis* (павець 'пляцоўка пад страхой на слупах для хавання чаго-небудзь ад непагоды'), *pečius* (печ 'збудаванне, дзе разводзяць агонь, каб нагрэць памяшканне, згатаваць ежу'), *priepėškis, puirėškas* (прыпечак 'месца перад чалеснікамі печы');

2) назвы жывёльнага і расліннага свету: *čiobras* (чабор 'травяністая духмяная расліна'), *kaniušina* (канюшына 'травяністая расліна'), *karaniai* (карэнне 'падземная частка раслін'), *metlikas* (мятлік 'расліна'), *morka* (морква 'агародная культура'), *pušikas* (пупышка 'зародак ліста, парастка або кветкі'), *sarančia* (саранча 'насякомае');

3) назвы розных канкрэтных прадметаў і рэчываў: *abrusas* (абрус 'кавалак тканіны, якім засціпаюць стол'), *svikas* (цвік 'завостраны на канцы стрыжань для змацоўвання чаго-небудзь'), *muilas* (мыла 'рэчыва з тлушчу і шчолачы, якое лёгка распускаецца ў вадзе і ўжываецца для мыцця'), *paliva* (паліва 'гаручае рэчыва'), *pelčius*, мн. л. *pelčiai* (пяльцы 'прыстасаванне для вышывання ў выглядзе рамы, на якую нацягваецца тканіна'), *piarupa* (пярына 'вялікая насыпка, напоўненая пер'ем, на якой спяць або накрываюцца'), *ružia* (ружжо 'ручная агнястрэльная зброя');

4) назвы посуду і кухонных прылад: *kačerga* (качарга 'жалезны прут, сагнуты на канцы, для перамешвання паліва ў печы'), *karabas* (кораб 'пасудзіна, сплеченая з лубу, саломы і пад., для захоўвання, пераноскі чаго-небудзь'), *maslionkas* (маслёнка 'вадкасць, якая застаецца пасля збівання масла'), *pastauka* (падстаўка 'прадмет, які падстаўляюць пад што-небудзь'), *patelnia, petelnė* (патэльня 'пасудзіна для смажання'), літ. *keptuvė, sagonas* (саган 'чыгунны кацёл для стравы'), *sekočius* (сякач 'прылада для раздрання'), *slojikas* (слоік 'невялікая шкляная або гліняная пасудзіна'), *tarka* (кухонная

¹ Тлумачэнне значэння слова падаецца па «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы» (Мінск : Беларус. Сав. Энцыкл., 1977–1984. – 5 т.)

- прылада; прылада для мыцця бялізны' (*тарка* 'прадмет кухоннага ўжытку'), *zbonas* (*жбан, збан* 'высокая гліняная пасудзіна, якая звужаецца ўверсе і мае ручку і носік');
- 5) назвы транспартных сродкаў, сельскагаспадарчых прылад і іх частак: *kalamaška* (*каламажка* 'лёгкая выязная павозка на рысорах'), *pađaika* (*нагайка* 'кароткі раменны плецены бізун'), *pargūga* (*папруга* 'пояс; частка збруі для ўмацавання сядла'), *ragotinė* (разм. *рагаціна* 'рагуліна'), *reika* (*рэйка* 'вузкі стальны брус, які замацоўваецца на шпалах'), *rulis* (*руль* 'прыстасаванне для кіравання рухам судна, аўтамабіля і г. д. '), *skaba, skoba* (*скаба* 'сагнутая паўкругам металічная паласа, якая ўбіта ў што-небудзь і служыць для апоры і г. д. ');
- 6) назвы страў і прадуктаў харчавання: *mėkupa* (*мякіна* 'адходы, якія застаюцца пасля абмалоту і ачысткі зерневых, бабовых культур і лёну'), *muika* (*мука* 'прадукт размолу збожжа'), *rafiuika* 'рыбны суп'; 'суп, зроблены з крыві'; 'пусты суп' (*poliūka* 'суп з прыправай'; 'рэдкая частка ежы'), *rapsokas* (*панцак* 'круглыя ячныя крупы; суп з гэтых круп'), *pyragas* (*пірог* 'булка падоўжанай формы з начынкай'), *skalka* (разм. *скалка* 'тлушчавая кропля на паверхні вадкай стравы'), *talakna* (*малакно* 'мука з ачышчанага аўса, страва з такой мукі'), *zacirka* (*зацірка* 'рэдкая страва з мучных камячкоў, згатаваных на вадзе або малацэ');
- 7) назвы з'яў прыроды, ландшафтаў і абстрактных паняццяў: *krivda* (*кывіда* 'несправядлівыя ўчынкi, якія абражаюць'), *malanka* (*маланка* 'імгненны разрад атмасфернай электрычнасці ў паветры'), *mierka* (*мерка* 'пэўны размер; прадмет, які служыць мераю пры вымярэнні'), *monas* (*мана* 'наўмыснае скажэнне праўды'), *morai* (*мары*, адз. л. *мара* 'тое, што створана фантазіяй'), *turagas* (*мурог* 'сакавітая трава'), *neščėstis* (*няшчасце* 'бяда, гора'), *radeka* (*падзяка* 'пачуццё ўдзячнасці за што-небудзь добрае'), *raklera* (*паклёп* 'ілжывае абвінавачанне'), *parėdkas* (*парадак* 'належны стан чаго-небудзь'), *pastanija* (*паўстанне* 'масавое ўзброенае выступленне'), *patieka* (*пацеха* 'забава'), *raviera* (*павер'е* 'паданне, заснаванае на забабонах'), *talaka* (*талака* 'калектыўная дапамога'; перан. 'група людзей'), *vilgata* (*вільгаць* 'сырасць');
- 8) назвы адзення, абутку, упрыгожанняў ці іх элементаў: *abara* (уст. *абора* 'тонкія вяровачкі ў лапцях, якімі абмотваюцца анучы'), *okuliaras* (*акуляры* 'аптычная прылада з двух шкельцаў з аглабелкамі'), *rapšėka* (*панчоха* 'выраб машыннага або ручнога вязання, які надзяваецца на ногі і заходзіць за калені'), *parasonas* (*парасон* 'прыстасаванне для засцярогі ад дажджу і сонца'), *pinžokas* (*пінжак* 'частка мужчынскага касцюма ў выглядзе курткі з рукавамі, якая спераду зашпільваецца'), *gyzas* (разм. *рызэ* 'старое, падранае адзенне'), *sermėga* (*сярмяга* 'верхняе адзенне з даматканага сукна'), *šalikas* (*шалік* 'выраб з тканіны або шарсцяных нітак для захутвання шыі');
- 9) назвы чалавека па полавых, сваяцкіх ці іншых прыкметах: *bočius* (*бацька* 'мужчына ў адносінах да сваіх дзяцей; тата'), *klarčiukas* (*хлапчук* 'падлетак'), *mošėka* (*мачаха* 'няродная маці'), *motulė* (*матуля* – памянш.-ласк. ад назоўніка *маці*), *mužikas* (уст. *музык* 'сялянін'; 'тое, што і муж'; 'аб грубым невыхаваным чалавеку'), *neprietelis* (*непрыяцель* 'чалавек, які варожа адносіцца'), *pabadzėka, pabadzėila* (*бадзяга* 'без пэўнага занятку чалавек, які ўвесь час блукае дзе-небудзь'), *patočninkas* (*памочнік* 'той, які памагае ў чымсьці'), *pasninkas* (*поснік* 'той, хто строга прытрымліваецца посту'), *pavadyrius* (*павадыр* 'той, хто дапамагае камусьці ісці'), *pravadninkas* (*праваднік* 'той, хто паказвае дарогу'), *prietelius, prietelka* (*прыяцель, прыяцелька* 'блізка знаёмы чалавек'), *prodiedas* (*продзед* 'бацька дзеда або бабулі'; 'продкі' (у мн. л.), *sirata* (*сірата* 'дзіця, якое засталося без аднаго або двух бацькоў');
- 10) іншыя тэматычныя групы: *baika* (*байка* 'кароткі літаратурны твор алегарычнага зместу'; 'пустыя размовы'), *čirvančius* (*чырвонец* 'залатая манета'), *pasoga* (*пасог* 'маёмасць, якую даюць бацькі маладой, калі яна выходзіць замуж').
- Сярод прыметнікаў пераважаюць словы, якія характарызуюць асабістыя рысы чалавека: *gadnas* – бел. *годны* 'патрэбны для чаго-небудзь'; *lyšnas* (*лішні* 'які перавышае патрэбную колькасць'; 'непатрэбны'), *padabnas* (*падобны* 'які нагадвае каго-ці што-небудзь'), *pakarnus* (*пакорны* 'паслухмяны'), *rokmonas* (*рахманы* 'спакойны, нязлосны'), *skarabnas* (*скаромны* 'забаронены для ежы ў час посту', перан. разм. 'непрыстойны'), *skupas*

(скупы 'празмерна ашчадны чалавек'), *smarkatuotas* (разм. *смаркаты* 'у каго цякуць з носа смаркачы; перан. малады, нязначны'). У дзеясловах, запазычаных з беларускай мовы, вылучаюцца намінацыі для абазначэння канкрэтных дзеянняў: *liečyti* (лячыць), *macavoti* (мацаваць), *pakutavoti* (пакутаваць), *patasyti* (памагчы), *parėdkavoti* (парадкаваць), *parsyti* (фарсіць), *paturoti* (памураць), *pauzti* (паўзі).

Трапляючы ў іншую мову, словы, безумоўна, падлягаюць іншаму ўздзеянню і праходзяць пэўныя працэсы адаптацыі, а затым, пры актыўным укараненні іх у лексічны фонд, і асіміляцыі. Сярод беларусізмаў вылучаюцца (1) словы, якія пры запазычанні практычна захавалі сваю арыгінальную фанетычную абалонку, напрыклад: *kaniušina*, *krivda*, *nagaika*, *raduška*, *malanka*, *padeka*, *talaka*, *pelciai*, *skalka*, *pauzti*, *palycia*, *paliva*, *piaryna*, *sarančia*, *zaciarka*, *liulka*, *baika*, *sirata* (самая шматлікая група); (2) словы, якія атрымалі літоўскія словаўтваральныя фарманты: *paturoti*, *marudyti*, *macavoti*, *liečyti*, *parėdkavoti* (–ti), *abrasas*, *čebatas*, *prosas*, *sagonas*, *skupas*, *šalikas*, *mužikas*, *pyragas*, *murogas*, *monas*, *lyšnas*, *skupas* (–as), *pečius*, *pavadyrius*, *priedelius*, *čirvančius*, *sekočius* (–ius), *priepeckis*, *neprietalis*, *rulis*, *pavietis*, *neščėstis* (–is); (3) словы з пэўнай ступенню фанетычнай трансфармацыі: *abara* (або-ра), *pakūčia* (покуць), *rasninkas* (поснік), *radvarija* (падвор'е), *koklė* (кафля), *puipeckis* (прыпечак), *sermėga* (сярмяга), *pansokas* (панцак), *smarkatuotas* (смаркаты), *čebatas* (чобаты), *ryzas* (рыззэ). Сярод апошняй групы вылучаюцца намінацыі з чаргаваннем [h] – [k], [f] – [p]: *rokmonas* – бел. *рахманы*, *tošeka* – бел. *мачаха*, *klarčiukas* – бел. *хлапчук*, *liktarna* – бел. *ліхтарня*, *parsyti* – бел. *фарсіць*, *pančeka* – бел. *панчоха*, што, на думку Т. М. Суднік, з'яўляецца таксама адметнай рысай літоўскага субстрату ў беларускай мове білінгваў, для якіх роднай мовай была літоўская [9, с. 187].

Паводле шляхоў пранікнення ў літоўскай літаратурнай мове назіраецца група старажытных беларусізмаў, якая зафіксавана ў помніках старабеларускай пісьменнасці (пісьмовае запазычанне): *абрус* у форме *обрусь*, *обрюсь*¹ – літ. *abrasas*; *окуляры* ў форме *окуляры* – літ. *okuliaras*; *байка* ў формах *басня*, *баснь* 'выдумка, плётка, небыліца' –

літ. *baika*; *бацька* ў формах *батько*, *батко* – літ. *bočius*; *вільгаць* у формах *вилгготность*, *велгготность*, *вилгготность* – літ. *vilgata*; *жбан* (*жбань*) 'збан' – літ. *zbonas*; *кафля* ў формах *кафля*, *кафель*, *кахель*, *кахля* – літ. *koklė*; *кораб* у форме *корабь*, *коробь* – літ. *karabas*; *ліхтарня* ў формах *лихтарня*, *лехтарня* 'абалонка са шкла або іншага празрыстага матэрыялу, унутр якога змяшчаецца запаленая свечка або лямпа' – літ. *liktarna*; *маланка* ў формах *молонья*, *маланья*, *моланья* – літ. *malanka*; *мачаха* ў формах *мачоха*, *мачаха*, *мачеха* – літ. *tošeka*; *мерка* 'пасудзіна'; 'адзінка вымярэння'; 'плата збожжам за памол' – літ. *mierka*; *морква* ў формах *морква*, *морковь*, *морковь* – літ. *morka*; *музык* у формах *мужикь*, *музыкь* – літ. *mužikas*; *мурог* (*мурогь*) 'сена з сухадольнай травы высокай кармавой якасці' – літ. *muragas*; *мыла* (*мыло*) – літ. *muilas*; *мякіна* (*мякина*, *мекина*) – літ. *mėkuna*; *парадак* у формах *порядокь*, *порадакь* – літ. *parėdkas*; *печ* (*печь*, *печь*) – літ. *pečius*; *пірог* (*пирогь*) 'пірог'; перан. *заработак*; *пасада* – літ. *pyragas*; *пярна* ў формах *перына*, *перина* – літ. *piaryna*; *поснік* у формах *посникь*, *постникь* – літ. *rasninkas*; *прадзед* (*прадядь*, *прадедь*) – літ. *prodiedas*; *прыпечак* (*припечокь*) – літ. *priepeckis*, *puipeckas*.

Другая крыніца з'яўлення беларусізмаў у літоўскай літаратурнай мове – гэта беларуская народна-дыялектная мова (вуснае запазычанне), у першую чаргу, паўночна-заходні арэал, напрыклад: *čebatas* (*чобаты* 'боты'); *sipka* (*сыпка* 'насыпка'); *selezenius* (*селязень* 'качар'); *koklė* (*кафля* 'керамічны выраб для абліцоўкі сцен і печаў', дыял. *кахля*, *кафля*, *какля*); *štoba* (*штаба* 'жалезная засаўка').

Беларусізмы ў структуры літоўскай літаратурнай мовы займаюць трывалае месца сярод іншай лексікі і абслугоўваюць разнастайныя сферы жыцця чалавека. Яны адносяцца да агульнаўжывальнага актыўнага лексічнага рэсурсу, што адлюстроўвае глыбокія сувязі не толькі беларускай і літоўскай лексічных сістэм, але і беларускага і літоўскага народаў.

ЛІТАРАТУРА

1. *Адамавічутэ, І. Б.* Шляхі пранікнення беларусізмаў у гаворкі літоўскай мовы / І. Б. Адамавічутэ // *Пытанні беларускага і славянскага мовазнаўства* / АН БССР, Ін-т мовазнаўства ; рэдкал.: В. У. Мартынаў (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 1980. – С. 87–91.
2. *Видугирис, А.* Влияние языковых контактов на развитие лексической семантики / А. Видугирис //

¹ Формы падаюцца па «Гістарычным слоўніку беларускай мовы» (Мінск : Беларуская навука, 1982–2010. – 30 т.)

- Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim / Uniwersytet Warszawski, Filia w Białymstoku, Zakł. Filologii Wschodniosłowiańskiej ; pod red. M. Kondratiuka. – Białystok, 1995. – S. 175–180.
3. *Гринавецкене, Е.* Влияние белорусской грамматической системы на лазунский говор литовского языка / Е. Гринавецкене // Диалектологический сборник : материалы IV диалектол. конф. по изучению говоров и яз. контактов в Прибалтике, окт. 1972 г. / Вильнюс. гос. ун-т ; [редкол.: М. К. Сивицкене (ред.) и др.]. – Вильнюс : [Вильнюс. ун-т], 1974. – С. 46–56.
  4. *Гринавецкис, В.* Две заметки по литовской диалектологии / В. Гринавецкис // Проблемы индоевропейского языкознания : этюды по сравн.-ист. грамматике индоевроп. яз. / АН СССР, Ин-т славяноведения ; [отв. ред. В. Н. Топоров]. – М., 1964. – С. 70–78.
  5. *Микуленене, Д.* Влияние белорусского языка на фонологическую систему литовского пограничного говора / Д. Микуленене // Дыялекталогія і культура беларускай мовы : тэз. рэсп. навук.-практ. канф., 10–11 снеж. 1991 г. / АН Беларусі, Ін-т мовазнаўства, АН СССР, Ін-т славяназнаўства і балканістыкі ; рэдкал.: Э. Д. Блінава, І. Я. Яшкін. – Мінск, 1991. – С. 210–211.
  6. *Плыгаўка, Л. Л.* Беларускі лінгвістычны элемент у кантэксце інтэрферэнтных з'яў Віленскага рэгіёна / Л. Л. Плыгаўка // Перспектывы развіцця і функцыянавання нарматыўнай лексікі : арт. і матэрыялы міжнар. навук.-метад. канф., Гомель, 22–23 мая 1998 г. / Гомел. дзярж. ун-т ; адк. рэд. Д. Паўлавец. – Гомель, 1998. – С. 119–122.
  7. *Гринавецкене, Е. Ё.* Некоторые явления контактирования литовских и славянских говоров (на материале языковых контактов в Юго-Восточной Литве) / Е. Ё. Гринавецкене // Балто-славянский сборник / АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики ; [отв. ред. В. Н. Топоров]. – М., 1972. – С. 394–408.
  8. *Lietuvių kalbos žodynas / Lietuvos mokslų akademija; Lietuvių kalbos institutas.* – Vilnius : [Lietuvių kalbos institutas], 1941–2002. – 20 t.
  9. *Судник, Т. М.* Диалекты литовско-славянского пограничья: очерки фонологических систем / Т. М. Судник ; АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики. – М. : Наука, 1975. – 230 с.

SUMMARY

Belarusian-Lithuanian language ties are characterized by the duration and activity within the whole period of contacts. The actuality of the research is stipulated by the interest of their investigation in the aspect of modern Baltic-Slavonic research and common linguistic comparative problems. The aim of the article is to clarify the status, the ways of penetration and, also, quantitative and qualitative characteristics of Belarusian words in the Lithuanian normative language. As the material for investigation, normative units, chosen from «The Lithuanian Language Dictionary», are used.

The most significant in the quantitative terms among Belarusian words are nouns, adjectives and verbs, which have been adapted and then actively inculcated in the lexicon and assimilated. They mean important notions for the vital activities of people: objects, actions and indications and are concerned to be part of general use active vocabulary which reflect profound ties not only between Belarusian and Lithuanian lexical systems but also between Belarusian and Lithuanian people.

Паступіў у рэдакцыю 29.10.2015 г.